

КІСІЛЬ

Микола Іванович,

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу

Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки» НААН,
(Київ)

**РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ І ОСВІТИ В
ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ АГРАРНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
ІМЕНІ В.В. ДОКУЧАЄВА ЗА ЙОГО 200-РІЧНУ ІСТОРІЮ**

Викладено особливості розвитку економічної науки і освіти в Харківському національному аграрному університеті імені В.В. Докучаєва, якому виповнюється 200 років з дня заснування. Встановлено, що виникнення і розвиток наукових та освітніх центрів обумовлюється об'єктивними потребами суспільства, а тому їх життєвий цикл тривалий і складається з послідовних періодів. У розвитку досліджуваного університету запропоновано вирізняти маримонтський, ново-олександрійський, радянський і український періоди. Закономірностями розвитку науки і освіти аграрного університету є підвищення важливості економічних досліджень і освіти, охоплення найважливіших для економічного розвитку аспектів, особливе посилення значення економічних досліджень і освіти у діяльності університету в процесі історичного розвитку і, особливо, у кризові періоди, особиста участь ректора в економічних дослідженнях і освіті чи у сприянні їм.

Ключові слова: *аграрний університет, періоди розвитку економічної науки і освіти, політична економія, навчальні економічні дисципліни, економічний факультет.*

Изложены особенности развития экономической науки и образования в Харьковском национальном аграрном университете имени В.В. Докучаева, которому исполняется 200 лет со дня основания. Установлено, что возникновение и развитие научных и образовательных центров обуславливается объективными потребностями общества, а поэтому их жизненный цикл длительный и состоит из последовательных периодов. В

развитии исследуемого университета предложено выделять маримонтский, ново-александрійский, советский и украинский периоды. Закономерностями развития науки и образования аграрного университета является повышение важности экономических исследований и образования, охват важнейших для экономического развития аспектов, усиление значения экономической науки и образования в деятельности университета в процессе исторического развития и, особенно, в кризисные периоды, личное участие ректора в экономических исследованиях и образовании или содействие им.

Ключевые слова: *аграрный университет, периоды развития экономической науки и образования, политическая экономия, учебные экономические дисциплины, экономический факультет.*

Given the features of development of economic science and education at the Kharkiv National Agrarian University named after V. V. Dokuchayev, which is 200 years since its foundation. It is established that emergence and development of the scientific and educational centers is caused by objective requirements of society, therefore their life cycle long and consists of the consecutive periods. In development of the studied university it is offered to allocate the Marimont's, New-Alexandria, Soviet and Ukrainian periods. Patterns of development of science and education at the agrarian University is to increase the importance of economic research and education, coverage of the most important for economic development aspects, especially strengthening the importance of economic research and education activities of the university in the historical development and especially during crisis periods, rector's personal participation in economic researches and education or in promoting them.

Keywords: *Agrarian University, periods of economic science and education, political economy, teaching economic disciplines, Economics Department.*

Виникнення і розвиток наукових та освітніх центрів обумовлюється об'єктивними суспільними потребами, тому вони, як правило, мають тривалі життєві цикли. Вивчення цих циклів по науково-освітніх проектах, що за природою відносяться до інноваційних, дозволяє в кожному конкретному випадку передбачити перспективи науково-освітнього закладу, а виявлені при цьому закономірності та тенденції переносити на інші об'єкти досліджень. Дослідити закономірності розвитку економічної науки і освіти можна лише на прикладах центрів, що мають не лише тривалу історію своєї діяльності, але й набули світового значення. Одним з таких центрів є Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва (далі Університет), якому 5 жовтня 2016 р. виповнюється 200 років з дня заснування. Вивчення закономірностей та особливостей його розвитку може дати відповіді на

питання щодо забезпечення подальших шляхів розвитку інших наукових та освітніх центрів, що нині для більшості з них перетворилося на проблему.

Різноманітним аспектам діяльності Університету присвятили праці багато дослідників. Серед них найбільшу увагу привертають найгрунтовніші роботи загального характеру, підготовлені до визначальних дат у його діяльності [1, 2, 3, 4, 5]. Є також спеціальні публікації, у яких висвітлюються питання розвитку економічної науки та освіти в Університеті [6, 7]. Проте їх кількість обмежена, а аспекти досліджень не охоплюють усієї сукупності проблеми.

Метою статті є виявлення на прикладі досліджуваного Університету закономірностей і особливостей розвитку аграрної економічної науки та освіти при різних суспільних системах і на різних етапах їх еволюції.

Дослідженнями встановлено, що цей Університет має непересічну, складну і спільну для ряду освітніх і наукових осередків різних країн з тривалим життєвим циклом історію, про початок якої приймаються рішення загальносуспільного значення. Так, життєвий цикл досліджуваного навчального закладу розпочався з указу імператора Росії Олександра I від 5 жовтня 1816 року, згідно з яким у передмісті Варшави Маримонті в 1816–1820 рр. було створено перший у Російській імперії вищий сільськогосподарський навчальний заклад – Інститут землеробського господарства. За 200 років свого існування Університет 12 раз зазнав змін в меті діяльності, історичних найменуваннях, підпорядкуванні, а також у функціях щодо економічної науки і освіти. На думку автора, у його розвитку доцільно виділяти чотири етапи – маримонтський, ново-олександрійський, радянський і український [7].

Маримонтський етап розпочався із створення Маримонтського інституту землеробського господарства (1816–1840 рр.), що значною мірою було зумовлено потребами розвитку поміщицьких господарств південно-західної частини російської імперії та посиленням російського впливу в Польщі. Потім його реорганізовано в Маримонтський інститут сільського

господарства і лісівництва (1840–1861 рр.), шляхом приєднання Варшавської лісівничої школи. На цьому етапі одним з його головних завдань була підготовка керуючих і економів польських землеробських і лісових господарств.

Підготовка фахівців для поміщицьких господарств у Маримонті здійснювалася з урахуванням досягнень європейської економічної науки. До цього часу в європейських вищих навчальних закладах вже викладалися економічні науки. Оскільки основу економіки землеробства в російській імперії становили поміщицькі господарства, для розуміння економічних відносин і застосування цих знань керуючими і економами в умовах кріпосництва найприйнятнішою була фізіократична концепція, за якою земля розглядалася як джерело створюваного багатства, право на яке має її власник. Але розвиток капіталізму вимагав інших теоретичних концепцій. Тому фізіократичну концепцію було поєднано з теорією капіталу, хоча ним вважали лише той, який вкладений у землеробство. Концепцію виникнення багатства в процесі кругообігу і обігу капіталу в сільському господарстві було поширено також на лісівництво, у складі чинників якого, окрім землі, більш помітні інші природні чинники.

Історія економічної теорії в маримонтському інституті розпочинається зразу ж після його заснування. Політична економія була базовим предметом класичної освіти усіх студентів. З початку набору слухачів у 1820 р. політичну економію викладали за роботами видатного польського політеконома Ф.К. Скарбека, автора праць, присвячених аспектам формування засад національної економіки, науки адміністрування, політичної економії, науки фінансів і загальних принципів науки народного господарства. Він був прихильником економічного лібералізму, але дозволяв державне втручання з метою поліпшення становища найбідніших верств населення і замість “політичної економії” використовував термін “наука про народне господарство” [8]. Основним напрямком викладання було висвітлення загальних законів суспільного виробництва з орієнтацією на

класичну школу політичної економії. Політична економія викладалась на сільськогосподарському і лісовому відділеннях інституту, як складова курсу сільськогосподарської економіки. Протягом 1835–1853 рр. маримонтський інститут очолював професор М.М. Очаповський, який видав книгу з економічних проблем розвитку сільського господарства [9]. З 1836 р. в інституті в якості допоміжних дисциплін введено статистику та законодавство. В останній дисципліні основна увага приділялася правовим засадам економічної діяльності поміщицьких господарств.

На першому (маримонтському) етапі розвитку Університету було закладено основи його сучасної структури, яка органічно поєднує аграрні та лісівничі спеціальності, безперервність традицій аграрної і лісівничої освіти й науки, систему передачі економічних знань, які були надбанням світової економічної науки, а також сформовано основи економічних досліджень. Досвід Університету було використано з метою удосконалення організації наукових досліджень і освіти в інших навчальних закладах російської імперії.

Другий (ново-олександрійський) етап розвитку науки і освіти в Університеті розпочався одночасно з новими економічними відносинами, що виникли у зв'язку з реформою 1861 року. Початок цього періоду закономірно співпав з переведенням маримонтського інституту із зони активних революційних подій до містечка Пулави (Ново-Олександрії) Люблінської губернії. До нього було приєднано Варшавську реальну гімназію та створено політехнічний і землеробсько-лісний інститут (1862–1869 рр.), завданням якого визначено підготовку цивільних інженерів і механіків, а також фахівців з гірничої справи, сільського господарства та лісівництва для південно-західних територій Російської імперії. Проте невдовзі політехнічний напрям розвитку інституту було визнано помилковим. У 1869 р. прийнято рішення щодо відмови від цього напрямку організації науки і освіти та повернення до попередньої моделі розвитку інституту. З цього часу розпочалося становлення Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва як

одного з найвідоміших дослідницьких і навчальних закладів Російської імперії аграрного спрямування.

На другому етапі розвитку Університету суттєво посилилася його діяльність з питань економічної науки і освіти. У 1876 р. створено кафедру політичної економії. Збільшилося викладання політичної економії та інших економічних дисциплін, активно випускаються економічні підручники та наукові праці. Необхідність викладання політичних і економічних наук для студентів стала однією з умов, за яких в 1892 р., за В.В. Докучаєва, Ново-Олександрійський інститут було прирівняно до університетів Російської імперії.

Популярний курс з основ політичної економії до 1876 р. читав професор кафедри політичної економії, статистики та законодавства інституту А.Я. Антонович, який був автором ряду наукових праць з теорії цінностей, основ політичної економії, теорії паперово-грошового обігу і державних кредитних білетів, а також навчальних курсів з політичної економії, державного благоустрою та основ політичної економії [10].

Викладання здійснювалося з орієнтацією на положення класичної політекономії, зокрема праці Адама Сміта і популяризатора його ідей російського економіста А.К. Шторха [11], а також відомого французького економіста, прихильника принципів економічного лібералізму К.Ф. Бастіа. На основі його теоретичних висновків поширювалося оптимістичне твердження, що в основі капіталізму лежить демократичний принцип рівності, зокрема щодо розподілу прибутків. Викладання політичної економії з часу заснування Університету стало відправним пунктом його вкладу в поширення і розвиток економічної науки, включення до навчальних програм різних економічних дисциплін і обґрунтування нових теоретичних положень та впровадження практичних розробок. З 1876 р. започатковано науковий часопис «Записки».

Структура економічної науки і освіти в Університеті другого періоду удосконалювалася. До 1890 р. в Ново-Олександрійському інституті існувала кафедра загального і спеціального (сільськогосподарського і лісового

законодавства) з основами політичної економії. В 1890 р. остання була виділена в окремий підрозділ. Курс лекцій з політичної економії читали, зокрема, ад'юнкт-професор приват-доцент М.І. Лазаревський і ад'юнкт-професор П.М. Шеймін. Економічні знання поширювалися не лише економісти. Серед вчених-лісівників Ново-Олександрійського інституту цього періоду був відомий лісівник А.К. Краузе, який став першим у Російській імперії економістом лісового господарства і своїми працями заклав основи лісової науки.

Наукові дослідження природничого характеру, що постійно здійснювалися в Ново-Олександрійському інституті, теж давали основу для формування нових положень економічних теорій, зокрема розвитку фізіократичної теорії. Яскравим прикладом є вчення видатного ґрунтознавця, В.В. Докучаєва, який у 1892–1895 рр. тимчасово управляв інститутом, та його послідовників щодо родючості ґрунтів, були використані С.А. Подолинським та іншими вченими того часу, а пізніше М.Д. Руденком, в якості базових для розвитку положень фізіоенергетичної концепції економіки. За С.А. Подолинським, праця дає можливість накопичувати додаткову енергію на Землі, а найліпшим видом корисної праці є землеробство, завдяки якому енергія сонця накопичується на планеті. Базою для процесу накопичення енергії є земля, а від її родючості залежить активність цього процесу. І нині наукові здобутки школи ґрунтознавців Університету становлять основу для досліджень і прийняття рішень з аграрної економіки.

Потужний поштовх до розвитку викладання політекономії дав прихід в інститут у 1883 р. видатного економіста класичної школи О.І. Скворцова, який викладав політичну економію і статистику, а в 1905–1908 рр. був його директором. Він активно займався науковою діяльністю з проблем економіки землеробства, опублікував ряд важливих теоретичних і практичних праць, зокрема, щодо нових продуктів земельного влаштування селян, економічних принципів голодовок і заходів щодо їх переборення, основ політичної економії, економічних основ землеробства [12]. Ідеї, сформульовані

О.І. Скворцовим, лягли в основу теоретико-економічного обґрунтування столипінської аграрної реформи. Основним напрямком наукових досліджень і викладання в інституті на початку ХХ сторіччя стала оцінка політекономічних аспектів сільського господарства, можливостей розвитку селянства і державного регулювання. Наукова спадщина О.І. Скворцова, включає також ряд публікацій з питань сільгосподарської освіти, оцінки капіталів й факторів у землеробстві, меліораційного кредитування, здольщини, організації праці, проведення суспільних сільськогосподарських робіт, організації сівозмін, тваринництва і його кормовиробництва, хлібної торгівлі, ціноутворення на сільгосппродукцію й формування тарифів та мит на сільськогосподарські перевезення, оцінки неринкових продуктів в сільському господарстві, ренти, прибутку, проценту й оподаткування в сільгоспвиробництві, заснування поземельного банку, районування сільгосподарського виробництва тощо.

За роки роботи в Ново-Олександрії О.І. Скворцов підготував цілу плеяду талановитих науковців з сільськогосподарської економії, зокрема О.М. Челінцева, Б.Д. Бруцкуса, М.М. Кажанова. Останній у 1928–1929 рр. був першим директором новоствореного в Харкові науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства. діяльність якого було припинено в 30-ті роки минулого сторіччя.

З початком у 1914 р. світової війни Ново-Олександрійський інститут, а з ним і кафедри економічного профілю, було евакуйовано до м. Харкова, що, природно, супроводжувалося порушенням дослідницького і освітнього процесу, значними втратами методичного матеріалу, підручників і наукових праць, а також з розривом зв'язків з практикою та іншими науково-освітніми центрами. Розвиток економічної науки і освіти в Університеті у цей кризовий період був хоча й утруднений, але не припинявся. Важлива роль у цьому належить відомому організатору науки і освіти професору О.О. Алову, який з 1900 р. по 1938 р. працював, а в 1915-1922 рр. очолював евакуйований

інститут. Хоча він не був економістом, але добре розумів важливість розвитку економічної науки і освіти в інституті та пропагував його історію [14].

У важкий період світової війни, революції і громадянської війни завдяки зусиллям керівництва й персоналу діяльність евакуйованого інституту, зокрема, його економічної науки і освіти, не припинялася. У 1915 р. відбувся випуск студентів. У цей час тут працював професор О.М. Челінцев, видатний економіст-аграрник, статистик-експериментатор, фахівець з економіки селянського господарства та з проблем сільськогосподарського районування. Він розробив наукові основи організації сімейно-трудового селянського господарства у взаємозв'язку з проблемами районування та відповідною розбудовою селянської кооперації в Україні, визначив завдання споживчої, кредитної та інших видів сільськогосподарської кооперації, роль її спеціалізації за галузями сільського господарства. Професор О.М. Челінцев також досліджував зональні особливості рільництва та тваринництва, землекористування та можливі напрямки інтенсифікації сільського господарства. Ще у 1904 р. він заснував організаційно-виробничу школу, яка у 20-х рр. ХХ сторіччя отримала нову назву – «школа Чаянова». Найважливіші праці О.М. Челінцева присвячені теоретичним основам організації селянського господарства і розвитку сільськогосподарської кооперації [13]. Лісівники теж вносили вклад в розвиток економічної науки і освіти. Видатний вчений-лісівник, професор О.Г. Марченко у 1920 р. уперше в історії лісогосподарських вищих навчальних закладів запровадив практику викладання курсу політичної економії та організації лісового господарства, а професор О.М. Колесніков, який вивчав лісову справу і шляхи її відродження, очолив кафедру лісового господарства і лісової статистики [14].

Третій (радянський) період розвитку Університету розпочався після створення на основі Ново-Олександрійського інституту сільського господарства і лісівництва у м. Харкові (на правах евакуйованого) Харківського інституту сільського господарства і лісівництва (1921–1930 рр.),

завданнями якого були, зокрема, перепідготовка червоноармійців для потреб аграрної сфери, дослідження економіки селянських господарств і підготовка економічних кадрів. В цей період у державі переважали приватні одноосібні селянські господарства, проте активно створювалися сільськогосподарські комуни, комітети безземельних селян, колективні господарські товариства, державні та інші підприємства на експропрійованих земельних ділянках. Почалося створення інфраструктури сільського господарства, зокрема машинно-тракторних станцій і машинобудівних заводів. Діяльність інституту та розвиток економічних досліджень і освіти в ньому в цей період були нестабільними, особливо через репресії. Проте завдяки проведенню нової економічної політики СРСР економічна наука, зокрема й інституту, вийшла із стану постреволюційної “продрозверсткової” розгубленості. Зріс попит на економічну науку і освіту. Певний час кафедрою економіки і організації сільського господарства керував академік, перший віце-президент Всеукраїнської академії сільськогосподарських наук, професор А.М. Сліпанський – автор підручника з предмету і методу сільськогосподарської економіки [15], який одночасно був заступником директора Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства. Діяльність останнього було припинено в 30 роки минулого сторіччя [16].

З огляду на значимість економічної науки і освіти в 1928 р. ректором Харківського інституту сільського господарства і лісівництва було призначено відомого економіста Л.М. Клецького (1928–1929 рр.). Він з 1928 р. по 1959 р. очолював кафедру економіки та організації сільського господарства. Його наукові інтереси поширювалися на питання економіки і організації сільського господарства, проблеми рентабельності та госпрозрахунку, систему ведення та організації спеціалізованих господарств і шляхи удосконалення організації оплати праці в сільськогосподарських підприємствах. Він обґрунтовував доцільність рівномірного розміщення переробної промисловості по території України та наближення її до

сировинних зон. Підготував перший в країні підручник з економіки соціалістичного сільського господарства [16]. Його важливою ректорською заслугою є створення в Україні першого в системі вищих навчальних закладів аграрного спрямування економічного факультету, що відбулося в 1929 р. внаслідок злиття Харківського інституту сільського господарства і лісівництва з Інженерно-економічним інститутом.

У 1930–1934 рр. була спроба реорганізувати Університет у Харківський інститут зернового господарства, як вузькоспеціалізований під потреби великих зернорадгоспів, на створення яких влада взяла курс. Для їх формування і розвитку необхідні були, зокрема, кваліфіковані фахівці з питань економіки, організації управління та планування господарської діяльності. Проте ця спроба виявилася невдалою, тому було створено Харківський сільськогосподарський інститут (далі ХСГІ) (1934–1946 рр.), основними завданнями якого у сфері економіки були наукове і кадрове забезпечення новостворених колективних сільськогосподарських підприємств та їх інфраструктури. У зв'язку із зазначеним економічні дослідження і освіта в інституті виділилися в самостійні напрями. В 1932 р. функціонували кафедри економіки та соціалістичної реконструкції, організації соціалістичного зернового виробництва і політичної економії. Проте вже у 1933 р. створюється єдина кафедра економічного профілю – економіки і організації сільського господарства. На початок 1934 р. у складі ХСГІ було 3 факультети, в тому числі економічний з двома відділеннями.

Із становленням системи колективних і державних сільськогосподарських підприємств посилилася кількість запитів на наукові дослідження. У 1939 р. колектив ХСГІ працював над 76 науково-дослідними темами, зокрема з організації приміського господарства для забезпечення жителів м. Харкова овочевою та молочною продукцією (Л.М. Клецький і С.Д. Бутко). Збільшилися замовлення на підготовку фахівців. У 1940-1941 навчальному році в інституті навчалось 466 студентів, з них 70 або 15% на

економічному факультеті. Значно зросли обсяги підготовки наукових кадрів. На 20 кафедрах інституту в передвоєнний період навчалося 50 аспірантів.

З початком війни ХСГІ було евакуйовано до узбецького міста Катта-Курган Самаркандської області, де він в 1941–1944 рр. на правах евакуйованого займався підготовкою кадрів і науковими розробками для потреб Узбекистану, зокрема його сільського господарства і сільських територій. Тут було завершено навчання 12 агрономів-економістів. За дорученням урядових структур професор Л.М. Клецький і О.М. Можейко провели обстеження економіки Нарпайського району Самаркандської області і розробили перспективний план його розвитку.

Після повернення з евакуації ХСГІ та його економічна наука і освіта отримали новий поштовх у розвитку. У зв'язку із 100-річчям від дня народження В.В. Докучаєва ХСГІ було присвоєно його ім'я. Кількість його факультетів з трьох збільшилася до шести. Окрім економічного і лісового факультетів розвиток економічної науки і освіти розпочато на землевпорядному факультеті. У 1946 р. створено кафедру землевпорядного проектування і планування сільськогосподарських населених місць, завідувачем якого було призначено доктора економічних наук, професора П.М. Першина, з 1947 р. дійсного члена АН УРСР. У 1948–1950 рр. очолював інститут економіки АН УРСР. Ім'я П.М. Першина назавжди увійшло в історію Ради з вивчення продуктивних сил України. Він досліджував економічні проблеми землевпорядкування, зокрема підвищення родючості земель і удосконалення районного планування. Під його керівництвом сформувалася плеяда відомих учених-економістів, які прославили українську науку. Зокрема, це академіки І.І. Лукінов і М.М. Паламарчук, член-кореспондент ВАСГНІЛ О.О. Сторожук, доктори економічних наук П.Ф. Веденічев та І.К. Бондар. В 1948 р. сформовано кафедру економіки і організації сільськогосподарського виробництва та кафедру статистика і бухгалтерського обліку.

У повоєнний час ХСГІ імені В.В. Докучаєва (1946–1991 рр.) перетворився в потужний науково-дослідний і навчальний комплекс, став одним з кращих вузів колишнього СРСР, зокрема й з економічних досліджень і освіти. В період ліквідації засад сталінізму і переходу до економічних методів управління економікою до економічного блоку ХСГІ масово влилися молоді науковці, які на довгі роки забезпечували високу якість наукових досліджень і навчального процесу. Співробітники інституту виконували економічні дослідження державного значення. Наприклад, у зв'язку з будівництвом Каховської ГЕС професор С.Д. Бутко із групою колег обґрунтував економічну доцільність обвалування 80 тис. га плавнів, що дозволило уникнути їх затоплення.

Економічна реформа у сільському господарстві, яка почалася в 1965 році, викликала потребу в освоєнні економічних методів господарювання на селі. Економічна наука і освіта ХСГІ ім. В.В. Докучаєва не лише була готова до цих змін, а знаходилася в авангарді їх учасників, як в регіоні, так і в колишньому Радянському Союзі.

Випускники економічного факультету ХСГІ займали перші місця в міжвузівських рейтингах, вони отримували такі знання і їх практичну перевірку, які дозволяли успішно працювати у сільськогосподарському виробництві, управлінні ним, а також у самій науці і освіті. У ХСГІ успішно використовувалися надбання і досвід маримонтського і ново-олександрійського інститутів, тут отримали глибокі базові знання ціла армія висококваліфікованих економістів-аграрників.

У 50–60 роки минулого сторіччя в ХСГІ імені В.В. Докучаєва було сформовано наукові школи доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ Л.М. Клецького (економіка і організація сільськогосподарського виробництва), доктора економічних наук, професора, члена-кореспондента ВАСГНІЛ К.Г. Телешека (економіка сільського господарства) і кандидата економічних наук, професора, О.Ф. Галкіна (статистика). Вчені з цих шкіл, що взаємодіяли, утворили потужну Харківську

школу економістів – аграрників. Наукові погляди її представників відомі далеко за межами регіону. До цієї школи, зокрема, відносяться професори і доктори економічних наук Л.М. Анічин, В.Є. Антипенський, Л.О. Антоненко, М.О. Беседін, І.М. Брюховецький, А.П. Вервейко, О.Ф. Галкін, В.К. Горкавий, Г.І. Горохов, Д.С. Добряк, В.О. Кірсанов, О.Т. Лозовий, А.В. Македонський, В.П. Мартьянов, В.О. Муковоз, М.Ф. Огійчук, Ю.А. Полтавський, М.Ф. Соловійов, І.М. Статівка, С.І. Черняєв, В.Й. Шиян, та їх наукові учні.

У наступні 70–90 роки ХХ сторіччя економічний факультет ХСГІ вніс значний вклад у формування економічних відносин у аграрній сфері України, ряду країн СНД, Польщі та інших держав. Наукові школи ХСГІ імені В. В. Докучаєва поповнилися новими талановитими дослідниками та розвинулися за напрямками досліджень. Сформовано кафедри менеджменту організацій (1986 р.) та економічної кібернетики (1989 р.). У зв'язку із створенням Сумського філіалу ХСГІ імені В. В. Докучаєва, а потім і самостійного аграрного університету на базі Харківської школи економістів-аграрників виникла нова наукова школа, до якої відносяться І.М. Брюховецький, Л.І. Михайлова, М.Г. Михайлов, Н.І. Строченко, інші вчені та їх учні.

За час останнього на даний час четвертого (українського) періоду розвитку Університету відбулися кардинальні зміни у науковій і освітній діяльності. В 1991 р. його було реорганізовано у державний університет, а в 2002 р. присвоєно статус національного. В цей період Університет очолювали ректори Г.Ф. Наумов (1969–1993 рр.), М.І. Лактіонов (1993–1996 рр.), М.Д. Євтушенко (1996–2007 рр.), С.Ю. Булігін (2007–2009 рр.), В.І. Пастухов (2009 р.) і В.К. Пузік (з 2009 р. і до цього часу).

Економічний факультет постійно займав важливе місце в розвитку науки і освіти Університету. Деканами факультету в різні роки до моменту його реорганізації були: доцент В.К. Ключников (1933–1935), доцент Ф.Ф. Абрамов (1935–1952), професор К.Є. Канський (1952–1953), доцент С.І. Черняєв (1953–1960), професор О.І. Здоровцов (1960–1963), доцент

І.М. Яковчик (1963–1965), доцент І.К. Щербаха (1965–1970), професор Л.М. Анічин (1970–1977), професор І.М. Брюховецький (1977), професор В.Й. Шиян (1977–1982), доцент Г.І. Войчук (1982–1984), доцент В.О. Сивоконь (1984–1987), професор М.Ф. Огійчук (1987–2002), професор О.В. Ульянченко (2002–2005).

Суспільні перетворення викликали не лише кадрові зміни в університеті, а й переорієнтацію його економічного блоку на наукове і кадрове забезпечення вирішення проблем реформування аграрної галузі, формування ринкових засад функціонування національної економіки та економіки регіону і забезпечення ефективної діяльності суб'єктів господарювання в ринкових умовах, посилення економічної проблематики в наукових дослідженнях і навчальному процесі, поступову зміною структури джерел фінансування в напрямі збільшення частки надходжень коштів від економічних досліджень, освоєння нових освітніх спеціальностей і навчальних дисциплін економічного профілю. На базі економічного факультету в 2005 р. утворено два факультети – менеджменту і економіки та обліку і фінансів. Декани факультетів: менеджменту і економіки – професор О.І. Гуторов (2005–2008 рр.), доцент Р.М. Шелудько (2008–2013 рр.), а з 2013 р. – доцент Ю.Л. Філімонов; обліку і фінансів – доцент К.І. Посилаєва (2005–2008 рр.), доцент С.І. Панченко (2009–2010 рр.), доцент І.М. Сафронська (2010 р.–2016 рр.), а з середини 2016 р. виконуючий обов'язки Ю.С. Пеняк.

На існуючих підрозділах у 1997 р. сформовано кафедри виробничого менеджменту та агробізнесу, бухгалтерського обліку і аудиту, а також створено нову кафедру фінансів.

Нині економічну науку та освіту в ХНАУ імені В.В. Докучаєва розвивають працівники кафедр: на факультеті менеджменту і економіки – маркетингу, підприємництва і організації виробництва (завідувач – професор, член-кореспондент НААН Ульянченко О.В.), економічної кібернетики (завідувач – доцент Бутенко Т.А.), економіки підприємства (завідувач –

професор Олійник Т.І.), менеджменту організацій (завідувач – професор Гуторов О.І.); на факультеті обліку і фінансів – бухгалтерського обліку і аудиту (завідувач – професор Огійчук М.Ф.), статистики і економічного аналізу (завідувач – професор Горкавий В.К.), фінансів (завідувач – професор Олійник О.В.), економічної теорії (завідувач – професор Пасемко Г.П.). Найбільший внесок у підготовку кадрів вищої кваліфікації зробили професори О.І. Гуторов, О.В. Ульянченко, М.Ф. Огійчук, О.В. Олійник, Т.І. Олійник, М.Ф. Соловійов, В.Й. Шиян, А.В. Македонський і доценти А.В. Токар, В.О. Муковоз, Р.М. Шелудько.

Випускники економічного факультету університету відіграли значну роль в організації розвитку економічної науки в інших наукових установах (Ванін Д.Ю., Зубрич І.О., Лукінов І.І., Онищенко О.М.) і закладах освіти (Амбросов В.Я., Брюховецький І.М., Варченко О.М., Добряк Д.С., Здоровцов О.І., Маренич Т.Г., Антоненко Л.О., Наумов Ю.Ф., Михайлова Л.І.), а також у формуванні законодавчих засад розвитку економіки України (депутати Верховної Ради України Ганжа М.О., Стариченко О.Г. і Слаута В.А.) і діяльності органів державного управління (Білокудря В.М., Верещака О.І., Гревцов В.Д., Калашніков М.Ф., Лобас С.В., Пазій І.П.).

Випускники Харківського національного університету склали потужний загін науковців – дослідників, які в різні роки здійснювали дослідження в ННЦ "Інститут аграрної економіки". Це: академіки НАНУ І.І. Лукінов і О.М. Онищенко; член-кореспондент НААН В.Я. Амбросов; доктори економічних наук О.М. Варченко, М.В. Калінчик, Ю.С. Коваленко, В.І. Криворучко, І.Х. Степаненко; кандидати економічних наук Л.М. Бердник, М.І. Бур'ян, Ю.С. Воскобійник, Є.М. Гордіївська, А.О. Гуторов, З.П. Кирпаль, М.І. Кісіль, Г.І. Лисогор, Б.В. Мироненко, В.Ф. Плішко, М.Є. Романенко, М.А. Ткачук та інші [18]. Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва є активним учасником Всеукраїнського конгресу вчених

економістів–аграрників, що функціонує на базі ННЦ "Інститут аграрної економіки".

Нині Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва зустрічає свій 200-річний ювілей багатою, унікальною і славною історією розвитку науки і освіти, у якій економічна складова займає одне з чільних місць та дає міцну основу для подальшого розвитку.

Висновки. 1. Виникнення і розвиток наукових та освітніх центрів обумовлюється об'єктивними потребами суспільства. Такі центри у аграрній сфері значною мірою формуються у вигляді університетів, які мають тривалі в історичному періоді життєві цикли. Із зміною суспільних систем потреба в університетах зберігається, змінюються лише теоретичні погляди на економічні процеси, тому життєві цикли університетів складаються з періодів, що співпадають з функціонуючими конкретними суспільними системами. **2.** В розвитку досліджуваного Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва доцільно вирізняти маримонтський, ново-олександрійський, радянський і український періоди. **3.** Закономірностями розвитку науки і освіти аграрного університету є постійна наявність і важлива роль їх економічної складової, охоплення в дослідженнях і навчальному процесі усіх найважливіших для економічного розвитку конкретного суспільства аспектів, посилення значення економічних аспектів у діяльності університету в процесі історичного розвитку і у періоди революцій, воєн та інших суспільних криз, постійна спрямованість університету на наукове і освітнє забезпечення вирішення актуальних економічних проблем розвитку сільського господарства і лісівництва в конкретних умовах, участь ректорів університетів у вирішенні проблем економічної науки і освіти, нерідко й за результатами особистих наукових досліджень. **4.** Нині розвиток економічної науки і освіти Університету, як й інших вищих навчальних закладів держави, стикається з труднощами, пов'язаними із суспільними трансформаціями, проте його життєвий цикл ще не завершено, а тому він має перспективу цього розвитку.

Список використаної літератури:

1. *Алов А.А.* К истории Института сельского хозяйства и лесоводства в Новой Александрии / Алов А.А. // Записки Ново-Александрийского института сельского хозяйства и лесоводства. – СПб., 1913. – Т. 22. – Вып. 5. – С. 52–56.
2. *150 лет* Харьковскому ордену Трудового Красного Знамени сельскохозяйственному институту имени В.В. Докучаева (1816–1966) / Под ред. А.М. Гринченко. – К. : Урожай, 1966. – 172 с.
3. *Харьковский* орден Трудового Красного Знамени сельскохозяйственный институт имени В.В. Докучаева: очерки истории / И.Д. Фурсенко. – К.: Урожай, 1968. – 168 с.
4. *Харківський* національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва. 1816–2006: нарис / [Р.І. Киричок, О.М. Голікова, З.І. Грищенко та ін.]; за заг. ред. М.Д. Євтушенка. – Харків : ХНАУ, 2006. – 367 с.
5. *Історія* Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва / [О.М. Голікова, А.І. Кравцов, Р.І. Киричок та ін.]. – Харків : ХНАУ, 2011. – 544 с.
6. *Євтушенко М.Д.* Місце і роль Харківського державного аграрного університету в розвитку аграрної науки та підготовці кадрів економічного профілю / М.Д. Євтушенко // Вісник ХДАУ. – 2001. – № 5. – С. 3–12.
7. *Кісінь М.І.* Всесвітньовідомому осередку аграрної освіти та науки 195 років / М.І. Кісінь. // Економіка АПК. – 2011. – № 11. – С. 169–171.
8. *Skarbek F.F.* Ogólne zasady nauki gospodarstwa narodowego, czyli, Czysta teoria ekonomii politycznej / F.F. Skarbek. – Kraków: Państwowe Wydawn. Naukowe, 1955. – 532 s.
9. *Oczapowski M.* Gospodarstwo wiejskie: wr 12 tomach / M. Oczapowski. – Warszawa, 1835-1856. – Tom XI. Nauka ekonomii czyli zarządu gospodarstwa. – 1856. – 383 s.
10. *Антонович А.Я.* Основания политической экономии: пособие для курса, читаемого в Ин-те Сельского Хозяйства и Лесоводства Новой Александрии / А. Антонович. – Варшава : Тип. К. Ковалевского, 1879. – Вып. 1. – 136 с.
11. *H.F. von Storch* : Cours d'économie politique, Pétersbourg, 1815; Considérations sur la nature du revenu national, Paris, 1824; Zur Kritik des Begriffes vom Nationalreichtum, Petersburg, 1827.
12. *Скворцовъ А.И.* Основанія политической экономіи / А.И. Скворцовъ. – СПб. : Изд. О.Н. Поповой; тип. И. Гольдберга, 1898. – 433 с.; Основы экономики земледелія : в 2 ч. / А.И. Скворцовъ. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1900-1903. – Ч. 1 : Ученіе о факторахъ земледельческаго хазяйства. – 1900. – 447 с.; Экономическіе этюды. I. Экономическія причины голодовокъ в Россіи и меры къ ихъ устраненію / А.И. Скворцовъ. – СПб. : Тип. И. Н. Скороходова, 1894. – 186 с.
13. *Челинцевъ А.Н.* Теоретическія основанія організації крестьянскаго хозяйства / А.Н. Челинцевъ. – Харьковъ : Агрономія, 1919. – 178 с.; О

строительстве с.-х. кооперации / А.Н. Челинцевъ. – Харьков : Харьк. общество сель.-хоз. Отд. Организации хоз., 1919. – 56 с.

14. Колесніков О.І. Лісова справа в народному господарстві і шляхи її відродження на Україні / О.І. Колесніков // Земельник. – 1924. – № 2. – С. 1–32.

15. Сліпанський А.М. Предмет та метод сільськогосподарської економіки / А.М. Сліпанський. – Харків, 1929. – 76 с.

16. Зосімов І.О. Реорганізація українського науково-дослідного інституту економіки й організації сільського господарства (недосліджені сторінки історії) / І.О. Зосімов // Історія науки і біографістика : електронне наукове фахове видання. – 2016. – № 1. – Режим доступу : <http://inb.dnsgb.com.ua/2016-1/09.pdf>.

17. Клецький Л.М. Економіка соціалістичного сільського господарства / Л.М. Клецький. – Харків : Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1957. – 352 с.

18. Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» : роки і люди : Ювілейне видання, присвячене 50-річчю наук.-дослід. установи : У 2-х ч. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2006. – Ч. 1. – 486 с.; Ч. 2. – 506 с.

19. Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knau.kharkov.ua>. – Назва з тит. екрана.